

RAYMOND WILLIAMS'IN "HİS YAPILARI" KAVRAMI VE BU KAVRAM PERSPEKTİFİNDE XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

RAYMOND WILLIAMS' "STRUCTURES OF FEELING" AND XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ THROUGH THE PERSPECTIVE OF THIS CONCEPT

Ahmet Ferhat ÖZKAN*

Öz

"His yapıları", edebiyat ve kültür eleştirmeni Raymond Williams'ın kültür kuramında anahtar kavramlar arasında yer alır. Williams, kendisini en çok dönemin edebî eserlerinde gösterdiğini söylediği his yapılarını bazı eserlerinde açıklamaya çalışmış bazılarında ise doğrudan eleştirilerinde kullanmıştır. His yapıları, Williams'a göre "dünya görüşü" veya "ideoloji" kavramlarına benzemekle birlikte, bu ikisinin ifade ettiklerinde eksik kalan nitelikleri de kapsar. Bu nedenle, aralarında Terry Eagleton'ın da olduğu eleştirmenler tarafından da karmaşık ve soyut bulunan bu kavramın doğrudan tanımını vermektense kavramın Williams'ın metinlerindeki seyrini izlemek daha yararlı sonuçlar verecektir. Bu sonuçlardan biri de, açık bir tanımdan mahrum olmasına rağmen his yapılarının Türk edebiyatı tarihçiliğine ve eleştirisine dair sunduğu imkânlar olduğu, fakat bu imkânların ancak Williams'inkine benzer bir eleştiri tarzı ve bütünlüklü bir bakış zemininde mümkün olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliğinin; kültür (medeniyet) kavramlarına bakışı ve edebî eseri belirli toplumsal süreçlerin de ürünü olarak görmesi bakımından Williams'ın görüşleriyle benzer nitelikleri olduğu gözlemlenmiştir. Tanpınar'ın tespitlerinin ve Williams'ın "his yapıları" kavramının, özellikle üç noktada kesiştiği görülmüştür: Nesil fikri, yeni türlerin ortaya çıkışı ve duygu. Bu çalışmada, Raymond Williams'ın "his yapıları" kavramının tarihçesi ve tanımları verildikten sonra bu kesişim noktalarına değinilecek ve XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde "his yapıları" ile örtüşen noktalar incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Raymond Williams, Ahmet Hamdi Tanpınar, His Yapıları, 19. Yüzyıl Türk Edebiyatı

Abstract

"Structures of feeling", is one of the key concepts in the cultural theory of the literary and cultural critic Raymond Williams. He does not only try to explain structures of feeling in some of his works, but he also uses them in his literary critics. According to Williams, one of the key features of this concept is that it is mostly seen in the literature of the period and though it looks very similar to "ideology" or "worldview", structures of feeling includes specific qualities that those two concepts

* Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9836-0175, Konya TÜRKİYE

remain incapable. The concept of structures of feeling is found complicated and intangible by many critics including Terry Eagleton. Therefore, instead of trying to give its lexical meaning, following the course of the concept in Williams' texts will yield more useful results. One of these results is the fact that despite the lack of a clear definition, the structures of feeling have opportunities for Turkish literature historiography and criticism, but these opportunities are only possible with a criticism style similar to Williams' and a holistic view. In this context, it has been observed that Ahmet Hamdi Tanpınar's literary historiography has similar qualities to Williams' views in terms of his view of the concepts of culture (civilization) and his view of literary work as the product of certain social processes. Tanpınar's detections and Williams' concept of "feeling structures" have been found to intersect, especially in three points: the idea of Generation, the emergence of new literary genres, and emotion. In this study, after the history and definitions of Raymond Williams' concept of "feeling structures" are given, these intersections will be addressed and the points that overlap with "feeling structures" in the XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi by Tanpınar will be examined.

•
Keywords

Raymond Williams, Ahmet Hamdi Tanpınar, Structures of Feeling, 19th Century Turkish Literature



GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatı, onu doğuran düşünsel iklimin yaşadığı sarsıntılardan etkilenmekle kalmamış, bu sarsıntıları etkileyen veya yönlendiren bir mecra da olmuştur. Tanpınar'ın ifadesiyle söylemek gerekirse, bu dönemde Türk edebiyatı "ideolojiler etrafındaki mücadeleleriyle mühim bir rol oynadığı gibi, bazen de bizzat hazırladığı bu vakıaların kuvvetle tesiri altında kalmıştır" (Tanpınar, 1977, s. 101). Bu nedenle, dönemin edebiyatını sadece edebî eserle sınırlandırmak olanaksız gözükmetedir. Fuad Köprülü'nün edebiyat tarihinin hemen başında belirttiği üzere, "Geçmiş zamanlara ait bir 'edebi eser'i layıkıyla ve -tarihî manasıyla- anlamak için, evvela o devrin umumi hayatını, yaşayış ve düşünüş tarzlarını, o devir inşalarının hayat ve kâinat hakkında nasıl telakkiler beslediklerini öğrenmemiz gerekir" (Köprülü, 1980, ss. 1-2). Türk edebiyatına bu türden kapsamlı bir bakış için temel kaynaklardan birisi ise Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'dir. Bu kitapta Tanpınar, sadece bir edebiyat tarihi yazmakla kalmamış, dönemin düşünsel ve toplumsal yapısını dair derin ve kapsamlı şekilde ele almış ve böylece sanat eserinden hareketle dönemin nasıl deneyimlendiğine dair önemli fikirler vermiştir.

Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliği, bu anlamda, İngiliz kültür eleştirmeni Raymond Williams'ın edebiyat eleştirmenliğiyle paralellikler taşımaktadır. Örneğin Williams *The English Novel From Lawrence to Dickens*'ın "Giriş" bölümünde, 1847 ve 1848 yılları arasında yayımlanan, aralarında *Wuthering Heights*, *Vanity Fair*, *Jane Eyre*'in da olduğu sekiz romanı anar. Bu romanların sadece birkaç ayın ürünü olmadığını, "toplumdaki değişikliklerin uzun süredir devam etmekte olduğu"nu ekler ve Sanayi Devrimi, demokratikleşme mücadelesi, şehirlerin ve kasabaların büyümesinden bahsederek edebî eserlerin incelemesine, en az bir yüzyıl öncesine uzanan ve böylece sözünü ettiği romanları hazırlayan toplumsal deneyimlerden başlar (Williams, 2013a, s. 1). Bu inceleme tarzı, Tanpınar'ın şu ifadesiyle örtüşen bir nitelik sergiler: "Bize âni görünen her fıskırmanın altında asırlar boyunca devam etmiş bir yığılma, bir içten hazırlanma vardır ki, buna o cemiyetin kendi hayatına dikkati, yahut insan tecrübesi diyebiliriz" (Tanpınar, 2008, s. 271).

Raymond Williams'ın İngiliz kültürüne ve edebiyatına dair diğer önemli kitabı *The Long Revolution* ise, başlıklarıyla bile Tanpınar'ın edebiyat eleştirisi ve tarihçiliği ile benzerlik gösterir. Williams'ın Sanayi Devrimi sonrası İngiliz kültürünün uzun devrimini anlattığı ve üç bölümden oluşan kitabının ikinci bölümü şu alt başlıklardan oluşur: "Bir Kültürün Analizi", "Eğitim ve İngiliz Toplumunu", "Okur Topluluğunun Gelişimi", "Popüler Basının Gelişimi", "Standart İngilizcenin Gelişimi", "İngiliz Yazarların Sosyal Tarihi", "Dramatik Formların Sosyal Tarihi", "Realizm ve Çağdaş Roman". Bu başlıkların, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ndeki başlıklarla paralelligi, örneklendirmeyi gereksiz kılacak derecede açıktır. Williams ve Tanpınar'ın benzerlikleri bununla sınırlı değildir: İki isim de sistematik olmayan ve hatta yer yer dağınık sayılabilecek bir inceleme tarzı benimsemiştir. İki de, diğer sanatlardaki gelişimleri edebî eser incelemesinden ayrı tutmamıştır. Böylece, Williams'ın ve Tanpınar'ın, ele aldıkları dönemi "kendilerine has" bir şekilde anlamlandırmaya çalıştıkları görülür. Williams için bu anlamlandırma işlemi, kendi kültür kuramı ve bu kuramın önemli bir parçası olan "his yapıları" kavramının üzerinde yükselmektedir. His yapıları, Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı*'ni (1949) yazdığı sırada elbette henüz kavramsallaşmamışsa da, Tanpınar'ın edebiyat tarihine bakış açısı için de anahtar bir kavram olarak kullanılmaya elverişlidir.

Williams ve Tanpınar'ı birbirlerine yaklaştıran bir diğer unsur, iki ismin de metodik yönden ne denli eleştirilebilir olsa da, derin bir kavrayışa sahip olmalarıdır. Graeme Turner, Williams'ın *Kültür ve Toplum*'u hakkında tüm söylediklerini -deyim yerindeyse- şu cümleyle özetler. "*Kültür ve Toplum*'u okuduğumuzda ileri görüşlülüğünden ve elindeki kısıtlı kuramsal desteğe rağmen kavrayış gücünden etkileniriz" (Turner, 2016, s. 66). Metin Kayahan Özgül ise, Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliğinde hükümlerini bilgiden değil "sencibilité"den [sensibilité] çıkardığını söyler. Tanpınar'ı benzersiz kılan, onun bu edip tavrından kaynaklanan kavrayış gücüdür. "Şaşırtıcı olan odur ki yazarın edebiyat tarihinde en başarılı olduğu yerler de duyargalarının yardımıyla hüküm verdiği kısımlardır" (Özgül, 2002, s. 97).

Raymond Williams, 1780 ile 1950 arasında yayımlanan İngiliz romanlarını incelediği *Kültür ve Toplum*'un ön sözüne, kitabının temelinde kültür fikrinin ve bu sözcüğün modern kullanımlarının İngiliz düşünce hayatına Sanayi Devrimi ile girdiğine dair bir keşfin yattığını belirterek başlar ve şu şekilde devam eder: "Kitap, bunun nasıl ve neden gerçekleştiğini gösterme ve kültür fikrinin izini günümüze kadar sürme çabasının bir ürünü. Dolayısıyla bu kitap, 18. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz toplumunda yaşanan değişimlere düşünce ve duygu dünyasında verilen tepkilerin bir açıklaması ve yorumu[dur]" (Williams, 2017, s. 11). Williams'ın araştırmasının merkezine "kültür"ü yerleştirmesi ve İngiliz toplumunda "yaşanan değişimlere düşünce ve duygu dünyasında verilen tepkileri" anlama çabası, Tanpınar'ın edebiyat incelemelerindeki önceliğini de açıklar niteliktedir. Nitekim Tanpınar, edebiyat tarihçiliğine dair usul ve esaslardan bahsettiği giriş bölümünde örnek aldığı isimleri ve düşünceleri açıkladıktan sonra "Unutmayalım ki nesil, edebî zümre ve hareket, zaman, muhit ve ırk, edebî nev'i ve sanatkârın kendisi, beraberce mevcut olan şeylerdir" (Tanpınar, 2008, s. 16). Bu ifade, Tanpınar'ın herhangi bir metoda sıkı sıkıya bağlı kalmadığını belirtmesi bakımından önemli olduğu kadar, tüm bu unsurların toplamına ulaşmaya çalıştığı vurgulaması açısından da önem taşır. Williams ise yine *Kültür ve Toplum*'da, farklı alanlarda ve disiplinlerde yapılan çalışmalarla birlikte "yeni bir kültür kuramı"na ulaşabilecek noktaya geldiğini söyler ve "kültür kuramı"nu şu şekilde açıklar: "Kültür kuramı, bütünlüklü bir hayat tarzını oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiyi konu alan bir kuram şeklinde ele alınabilir" (Williams, 2017, s. 30). Bu bakımdan, henüz ilk örneklerinden itibaren Tanpınar'ın "medeniyet krizi"yle başlattığı Türk edebiyatının yanı sıra, onu doğuran kültürü de incelediği yadsınamaz bir gerçektir. Diğer yandan, yine Williams'ın "medeniyet" kelimesini incelerken söyledikleri de iki kavramın akrabalığına dikkat çeker: "[Civilization] uzun bir süre için, gerçekte hâlâ da zorlu bir etkileşim içinde olduğu "culture" gibi, aslında bir sürece gönderme yapar ve bazı bağlamlarda hâlâ bu anlamı yaşar" (Williams, 2016, s. 70). Williams, kendi kültür kuramı ile birlikte bu kuram içinde önemli bir yeri olan bir kavram da üretmiştir: His yapıları [*structures of feeling*].

"İdeoloji"den daha çok, ideolojinin deneyimlenmesine odaklanan bu kavramın Türk edebiyatı tarihi için bir aygıt olarak kullanılması farklı bir anlamlandırma olanağı sunacaktır. Fakat bu kavramın, Türk edebiyatındaki değişimi okumak için bir aygıt olarak kullanılması, ancak onu üreten türden bir perspektif ile mümkündür. Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle "his yapıları"nın tarihçesine, daha sonra Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliğine değinildikten sonra XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin bu kavram için elverişli bir zemin sunduğu açıklanmaya çalışılacak ve his yapılarının Tanpınar'ın bazı dikkatleriyle kesişim noktaları gösterilecektir.

I. His Yapıları Kavramı

His yapılarının tarihini ve neye karşılık geldiğini bulmak için Raymond Williams'ın her eserinde farklı şekilde tanımladığı bu kavramın tarihçesine uzanmak gerekir. Raymond Williams, "duygu yapıları" (*structures of feeling*) terimini ilk kez, 1954'te yayımlanan ve Michael

Orrom ile birlikte yazdığı *Preface to Film* kitabında kullanmıştır (Macey, 2001, s. 366). Williams, bir romanın, filmin veya geçmiş bir dönemin incelenmesi sırasında, yaşamın belirli yönlerini ayrıştırabileceğini ve ancak bu şekilde incelenebileceğini fakat deneyimlenemeyeceğini söyler: "Her unsuru birer çökelti olarak inceleriz, fakat devrin deneyimlenmesinde her unsur bir çözümlü halindedir, karmaşık yapının birbirlerinden ayrılmaz parçalarıdır" (Williams ve Orrom, 1954, s. 33). Williams'ın bu kavrama dair ilk tanımına göre, sanatçı bu bütünlükten yararlanır; sanat eserinde bu bütünlük etkisi, başka bir ifadeyle baskın his yapıları cisimleştirilir ve ifade edilir. Bir sanat eserini, gözlemlenen bu bütünlükle ilişkilendirmek belirli ölçülerde yararlı olabilir. Fakat sanat eserinin analizinde yine de bazı unsurlar dışarıda kalır. Raymond Williams'ın ilk tanımı bu görüşlere dayanır ve şu şekilde sonlanır: "Bir dönemin *his yapısı* olarak adlandırdığım ve ancak sanat eserinin bir bütün olarak deneyimlenmesiyle fark edilen, işte bu unsurdur" (Williams ve Orrom, 1954, s. 33).

Raymond Williams, bu ilk tanımdan sonra, "his yapıları" kavramını kariyeri boyunca yaptığı kültür ve edebiyat eleştirilerinde sıkça kullanmışsa da, birkaç kitabında tekrar tanımlamış ve açıklamıştır. Bu açıklamaların ilki henüz Türkçeye çevrilmemiş *The Long Revolution*'da yer alır. Williams, his yapılarını, bu kavrama duyduğu ihtiyacı doğuran durumu açıklayarak başlar. "Herhangi bir geçmiş dönemi incelerken kavraması en güç olan şey, belirli bir zaman ve mekânda yaşamın niteliğinin hissedilen bu duyumdur: Belirli eylemlerin bir düşünce ve yaşama tarzıyla birleşerek oluşturduğu duyum" (Williams, 1965, s. 73). Williams, bu duyumun Erich Fromm'un "sosyal karakter" veya Ruth Benedict'in "kültür örüntüleri" (*pattern of culture*) kavramlarıyla ifade ettikleriyle ulaşılsa bile bu sonuçların soyut ve eksik kalacağını ifade eder. Williams'a göre eksik kalan bu parça, "deneyim"dir ve kendisini en çok da dönemin sanatlarında ele verir. Williams, kendisinin de bir parça soyut kalan açıklamasını "artık aynı dili konuşmayan nesiller" veya kültürü öğrenmiş olsa bile bir yabancıya o kültürde doğup büyüyen insanla arasında oluşacak küçük davranış, konuşma veya üslup farklılığıyla açıklamaya çalışır. Williams, bu örnekten yola çıkarak geçmiş bir dönemi incelerken kendimizi bir ziyaretçi, öğrenci, başka bir nesilden konuk gibi hissetmemizin kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Kendisinin ifadesiyle, "önemsiz" veya "marjinal" olarak değerlendirilebilecek bu eksikliğin oldukça merkezî bir önem taşıdığı söyleyen Williams, his yapıları kavramının tanımını bu açıklamalardan sonra yapar: "Bunu tanımlamak için önereceğim terim *his yapıları*dır: 'Yapı' kavramın ima ettiği gibi sabit ve kesin olsa da, eylemlerimizin en ince ve asgari ölçüde somut alanlarında faaliyet gösteren bir kavram" (Williams, 1965, s. 64).

Raymond Williams, *Kültür ve Materyalizm* kitabında yer alan "Edebiyat ve Sosyoloji" (1970) makalesinde ise "duygu [his] yapıları"¹ fikrine nasıl ve ne amaçla ulaştığını açıklar. Williams, bunun için öncelikle Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalılık [*genetic structuralism*] kuramı üzerine fikirlerine ve daha sonra "Marksist edebiyat ve düşünce izahları"na yönelik eleştirisine değinir. Marksist eleştirinin temel paradigması olan altyapı-üstyapı fikrine katı, soyut ve durağan niteliğinden dolayı karşı çıktığını belirten Williams, geliştirmeye çalıştığı teoriyi şu şekilde açıklar:

"Farklı türde bir toplumsal bütünsellik teorisi geliştirmeye çalışmak; kültür incelemelerini tüm hayat tarzının öğeleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi olarak görmek; belli eserlerde ve

¹ Raymond Williams'ın tüm çalışmalarında "structures of feeling" şeklinde kullandığı terim, bu çalışmada alıntılanan çevirilerde farklı şekillerde Türkçeleştirilmiştir. Çevirmenlerin "Duygu yapısı/yapıları" veya "hissiyat yapıları" olarak Türkçeleştirdiği bu kavram, bu çalışmada "his yapıları" olarak karşılanmıştır fakat alıntılarda onların kullanımlarına bağlı kalmıştır. Bu çeviri tercihinin nedeni, "His Yapıları ve Duygu" bölümünde kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

dönemlerde belli sanat eserlerini ve biçimlerini olduğu gibi, daha genel toplumsal yaşamın biçimlerini ve ilişkilerini de aydınlatabilecek ve onunla bağına koruyabilecek olan yapıyı incelemenin yollarını bulmak; altyapı-üstyapı formülünün yerine, karşılıklı ama eşitsiz şekilde belirleyici güçler alanı gibi daha aktif bir düşünceden yararlanmak" (Williams, 2013b, s. 32).

Böylece *The Long Revolution*'ın amacını da açıklayan Williams, o dönemde Lukacs ve Goldmann'ın eserlerini bilmediğini itiraf eder ve bilmesi durumunda bu iki ismin kendisine yardımcı olacağını da ekler. Williams, Marks'ın "bilmiyordum veya unutmuştum" dediği, *Alman İdeolojisi*'indeki fayda teorisini, Lukacs'ın bilinç türleri arasında yaptığı ayrımları ve Goldmann'ın yapı kavramlarını ekleyince "aktif ve gelişkin bir Marksizm" keşfettiğini ifade eder. Bu keşfin sonucu ise his yapılarıdır: "Kendi çalışmalarımnda bir duygu [his] yapısı fikri geliştirmek zorunda kaldığımı gördüm. Bu yapı, özellikle bir grup yazara özgü, ama aynı zamanda belirli bir tarihsel durumdaki diğerlerinde de bulunan belli başlı özelliklerin işaret edilişiydi" (Williams, 2013b, s. 34). Ne var ki Raymond Williams, deyim yerindeyse, bu yazısını his yapılarına değil, his yapıları fikrini Goldmann'a ne ölçüde borçlu olduğunu ve yine bu fikrin Goldmann'ın yapı fikrinden ne ölçüde ayrıldığına ayırmıştır. Nitekim Eagleton da bu benzerliğe dikkat çeker: "Goldmann'ın 'bireyötesi yapı'sı onun hep 'duygu yapısı'yla kastettiği şeydir" (Eagleton, 2018, s. 39).

1954'te gün yüzüne çıkan kavramın kuramsal izahı için başlıca kaynaklardan bir diğeriye *Marksizm ve Edebiyat* kitabının bir bölümünü oluşturan "His Yapıları" başlıklı metindir (Williams, 1990, ss. 102-107). Williams bu yazıda oldukça kuramsal şekilde ve özetle "his yapıları"nın geçmişe dönük kültür araştırmalarında ele avuca gelmeyen ne varsa, onları kendisinde topladığını ifade eder. Williams'a göre toplumsal biçimler belirgin olduklarında kolayca tanımlanırlar ve hepsi tanımlandığında bile toplumsal bilincin bütünü oluşturmazlar. "Durağan biçimlerin hiç sözünü etmedikleri ve aslında da hiç fark etmedikleri yaşantılar vardır." (Williams, 1990, s. 104). Williams, *The Long Revolution*'da yaptığına benzer şekilde, bu durumun örneğini dil tarihinden örneklendirerek açıklar. Hiçbir kuşağın kendisinden öncekiyle aynı dili paylaşmadığını, aradaki farklılığın dil bilimsel izahlarla açıklansa da bu açıklamanın yetersiz kalacağını belirtir. "Gerçekten değişen şey aslında çok genel bir şeydir ve bu değişime uyan en iyi sözcük de 'üslup'tur [style]" (s. 104). Ona göre bu değişim, tüm toplumsal yaşam biçimlerinde gözlenebilir. Değişimin hangi etkinin veya karşılıklı ilişkinin sonucu olduğu tam olarak belirlenemez, "çünkü tanımladığımız şey tarihsel olarak başka tikel niteliklerden farklı olan ve bir kuşağa ya da döneme imzasını atan belirli nitelikteki toplumsal yaşantı ve ilişkidir" (s. 104). Bu durumda, matematiksel olarak ifade edildiğinde bile -sosyal bilimlerde yapılamayacak şekilde- tamamlanmamış bir izahtan bahseden Williams'ın eksik parçasının "his yapıları"na tekabül ettiği daha belirgin hale gelir.

"Bu tür değişimler duygu yapılarındaki değişimler olarak tanımlanabilir. Bu oldukça zor bir terimdir ama 'duygu' sözcüğü daha biçimsel olan 'dünya görüşü' ya da 'ideoloji' kavramlarından farklılaştırmak için seçilmiştir. Bu terim, biçimsel olarak korunan ve dizgesel olan inançları incelememiz gerekmele birlikte bu inançların ötesine geçmeliyiz görüşünden daha fazlasını belirtir" (Williams, 1990, s. 105)

Williams, neredeyse tüm yazın yaşamı boyunca bu kavramı ya açıklar ya da onu *Modern Trajedi*'de veya *Kültür ve Toplum*'da olduğu gibi kendi kültür ve edebiyat incelemelerinde kullanır. Yine de, tüm bunlardan sonra bile kavramın tüm bu tanımlarını veya kullanımlarını kapsayan kısa bir izahını yapabilmek oldukça zordur. "Williams'ın kavramı kendi tanımlayışı son derece zor anlaşılır" diyen Turner ise Bennett'ın tanımını "hâlâ taslak mahiyetinde de olsa daha anlaşılabilir" diyerek alıntılar: "Genel fikir şudur: belirli bir çağın, sınıfın ya da grubun

'yaşanan kültürünü' içeren 'bütün bir hayat biçiminden' oluşan, belirli bir örüntüye sahip düzenlilik sergileyen müşterek düşünme ve hissetme biçimleri" (Turner, 2016, s. 26).

His yapıları kavramı, sadece onu icat eden Raymond Williams'ın yerli yerinde kullanabileceğini düşündürecek kadar kaygan bir tanıma sahiptir. Gerçekten de yer yer ince ayrımları ve farklı kapsamları ifade eden bu kavram, Williams'ın kültür kuramı göz önünde bulundurulduğunda, başka bir eleştirmenin bu kavramı kendi açıkladığı bir "durum" için kullanmasının oldukça zor olduğu açıktır. Nitekim, Williams'ın bu kavramını reddedenler kadar benimseyip kullananlar da "his yapıları"nın başlı başına bir sorunsal olduğu konusunda hemfikirdir (Filmer, 2003, s. 199). Bunun yanında, muğlaklığıyla birlikte kavramın iki temel özelliğinin de vurgulanması gerekir. Bunlardan ilki, yine Filmer'in ifadesiyle, deneyime dayanan tarihsel özelliğidir. His yapısı, her zaman "var olan" bir hissin yapısıdır, kolektif tarihsel bir deneyime ve bunun var olan bireyler ve topluluklar üzerindeki gerçek etkisine bağlıdır. İkinci özelliği ise, her ne kadar dönemin düşüncesinin ve kurumlarının sosyal ve kültürel tarihinde görünse de, kendisini en çok da belirli bir dönemin edebiyatında ve sanatında göstermesidir (s. 200-201). Bu nedenle, sadece on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatını değil, dönemin düşünce/kültür hayatını anlamak için de his yapıları kavramının izini sürmek gerekir. Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, bu kavramın anlam derinliğiyle örtüşen bir yapıya sahiptir ve bu çalışmada 19. yüzyıl Türk edebiyatı tarihine değil, Tanpınar'ın edebiyat tarihine yoğunlaşarak hem bu kavrama, hem de Tanpınar'ın tarihçiliğine ve eleştirmenliğine dair yakın bir okuma yapılmaya çalışılacaktır.

II. His Yapıları ve 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Safhalar/Nesiller

Williams, *Marksizm ve Edebiyat*'ta his yapıları kavramını şu sözlerden sonra anlatmaya başlar: "[D]oğmakta olan-öncesi koşulunu, doğmakta olanın daha açık biçimlerini, kalıntısız olanı ve egemeni daha iyi anlamak için duygu yapıları kavramını incelememiz gerekir" (Williams, 1990, s. 101). Bu çalışmanın henüz başlangıcında alıntılanıldığı üzere, Tanpınar'ın da "asırlar boyunca devam etmiş bir yığılma, bir içten hazırlanma"ya dikkat çekmesi, hatta kitap boyunca yenilikleri hazırlayan unsurlara özel bir önem atfetmesi, dikkat çekicidir. Fakat bu iki isimden yapılan alıntılarda daha dikkat çekici olan, Tanpınar'ın ifade ettiğini, Williams'ın "his yapıları" kavramıyla somutlaştırmış olmasıdır. Bununla birlikte, his yapılarının kaygan ve oynak yapısı yalın bir özdeşleştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Williams'a göre, bir nesil kendisinden önceki nesil tarafından kendisine miras bırakılan dünyayı belirli ve kolayca fark edilir şekilde devam ettirebilir, belirli ölçüde yeniden üretebilir, yaşamı başka şekilde duyumsar ve kendi yaratıcı yanıtını böylece yeni bir "his yapısı" olarak şekillendirir (Williams, 1965, s. 65). On dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatı bu bakımdan değerlerin bazen benimsendiği, bazen yeni şekillere sokulduğu, çoğunlukla ise yeni değerlerin eskileriyle ikame edildiği bir dönem olarak göze çarpar. Batı düşüncesinin daha geniş bir zamanda tecrübe ettiği değişimleri birkaç nesil içinde deneyimleyen on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşüncesinin nesillere ayrılması bir yandan zorlu bir çabayı ifade etse de Tanpınar, özellikle *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde bu değişimleri nesiller üzerinden okumuş ve birbiri içine giren kuşakları ayırıp tanımlamaya çalışmıştır. Elbette, bu bakışın Tanpınar'la başladığı söylenemez. Nazım Hikmet Polat Türk edebiyat tarihlerini incelediği makalesinde Şahabettin Süleyman'ın *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'sinde* (1910) Batılı yöntemin izlerinin ilk defa görüldüğünü söyledikten sonra edebiyat tarihi ve toplumsal tarih arasında oluşan bağıntıyı şu şekilde açıklar. "Edebî devirlerin tespiti meselesinde edebiyatın teşekkülü ve değişimin cemiyetteki oluşum ve değişimlerle irtibatlandırılması, daha sonraki edebiyat tarihlerimiz için

temel ilkelerden biri hâlinde devam edecektir.” (Polat, 2002). Fakat Tanpınar’ın bu iki “tarih” arasında kurduğu dengenin ayrı bir değere sahip olduğu açıktır. Öyle ki, Asaf Halet Çelebi, Tanpınar’ın XIX. *Asır Türk Edebiyatı*’ndaki amacını veciz bir şekilde açıklamakla kalmaz, âdetâ Tanpınar’ın kendisine has kültür kuramını da açıklar. “Müellifin bu eserinde göstermek istediği hakikat şudur: Daha eskilerde olmayan ve bize bugünü hazırlayan bir düşünce, bir tahayyül ve sezîş tarzı nasıl başlamış, geçen asır içinde model olarak yetişen büyük kalem erbabı (*hommes de lettres*) arasında ne gibi istihaleler geçirmiştir.” (Çelebi, 2008, ss. 59–60) Bu açıklamada “bugünü hazırlayan bir tahayyül ve sezîş tarzı” ifadesinin his yapıları kavramı ile -elbette belirli fakat önemli bir ölçüde- örtüşmesi dikkat çekicidir.

Tanpınar, “yeni edebiyat” olarak tanımlanagelen dönemi incelemeye, eski edebiyatın değerlerinden başlar. “Eski şiir ve edebiyat için ileri sürülecek her mülâhaza bizi insana, kültürün asıl mekanizması olan zihniyete götürür.” (Tanpınar, 2008, s. 38) diyen Tanpınar, bu zihniyetin “çalışma tarzı”nı anlamak gerektiğini söyler. Ona göre, eski edebiyat bir altın çağa, başka bir ifadeyle “asr-ı saadet”e bağlı kalmıştır. “Cemiyet ve medeniyetin bütün gayreti bu kaybolmuş mazi ve onun değerlerinin peşindeydi” (s. 38). Bunun sonucunda insan, Tanpınar’ın deyimiyle trajik histen yoksun kalmıştır ve “insan kendi kaderiyle karşı karşıya olduğunu hatırına bile getir[mez]” (s. 40). Diğer yandan, Sünni akidenin kendisini sanata muhtaç hissetmemesi, “insana bütünlüğünü veren kaynaşma”nın sadece din olması, bir burjuva sınıfının doğmamış olması, eski edebiyat biçimlerinin “şekli ve teksif nizamı”nın psikolojiye yer açmaya elverişli olmaması ve Tanpınar’ın Yahya Kemal’den alıntıladığı “resimsizlik ve nesirsizlik”, Tanpınar’a göre bu uzun dönemin başlıca temel özellikleridir. Böylece, eski edebiyatın asr-ı saadet özlemi içinde, inançta Sünni akidenin sanatta ise bu inançla birlikte biçime sıkıştığı ve tüm bu durumun Raymond Williams’ın “his yapıları” kavramıyla özdeşleşen dikkate işaret ettiği görülür.

Tanpınar’ın yer yer küçük çelişkiler ve boşluklar barındırsa da, on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatını ve ona uzanan zaman dilimini belirli tarih aralıklarına bölerek incelemek için özel bir çaba sarf ettiği göze çarpar. Tanpınar, yeni Türk edebiyatını 1. Başlangıçtan 1789’a kadar 2. 1789-1807 3. 1826-1839 4. 1839-1860 5. 1856-1876 şeklinde beş dönemi içeren bir tasnifle incelemiştir. Ne var ki bu tasnife şu eklemelerin de yapılması gerekir. Bunların ilki, 1807 ile 1826 yıllarını başka bölümlerde bir şekilde tanımlamış olsa da bu bölüme ayrı bir başlık açmamış olması, ikincisi ise 1860 ile bitirdiği dördüncü (aslında beşinci) dönemin bitişine dair farklı olaylar (tarihler) seçmiş olmasıdır. Tanpınar’ın dönem tasnifinde dikkati çeken bir diğer husus, 1851-1885 yılları arasını kendi içinde üçe bölmesidir. “Nevilerin Gelişmesi” altında yapılan bu tarihlendirmeler, türlerin gelişimi için ayrı bir dikkati içermektedir. Diğer yandan, Tanpınar’ın Yeni Türk edebiyatına bir nesil teması üzerinden yaklaşmayı tercih ettiği, bununla beraber, bu zaman aralıklarının ve nesillerin yer yer birbirini kapsadığı veya farklılıklar gösterebildiği görülür. Mehmet Önal, Turan Alptekin’in ders notlarından çıkardığı şablonu ve Alptekin’in “Bu sınıflama, dikkatle bakıldığında XIX. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nde de vardır” cümlesini alıntıladıktan sonra, bu kez Orhan Okay’ın Tanpınar’ın edebî şahsiyetleri inceleme tarzına dair çizdiği şemaya ve yorumlarına değinir. Bu şemada söylenenler kadar önemli olan husus, tasnifin “sıralama ve iç içe geçme prensibi”yle oluşturulduğu ve Tanpınar’ın “bu şemayı müphem bırakma yolunu” tercih etmesidir (Önal, 2007, s. 161).

Raymond Williams ise bir his yapısının seyrini kesin tarihlerle ilerletmez, onu ilgilendiren, tarih aralıklarından daha ziyade nesillerdir. His yapısının en iyi anlaşılır tanımlama denemelerinden birini nesiller üzerinden yapması, bu açıdan önemlidir. Bununla birlikte, Türk edebiyatının en sıkışık zaman dilimine dair Tanpınar’ın tarihlendirmelerinin de, yenileşmeyi ve

yeni türleri doğuran his yapısının gelişimini/değişimini izlemek için oldukça yararlı bir yöntem sunduğu da inkâr edilemez. Üstelik Tanpınar, tüm dönemlerin yanı sıra, nesil izleğini de ihmal etmemiştir. Kitabın ikinci baskısına yazdığı ön sözde "Albert Thibaudet'nin nesiller görüşü"ne başvurduğunu söylemekle birlikte, bunu herhangi bir metodun ispatı için değil, "bu tarihi vücuda getiren fertleri ve eserleri mümkün olduğu kadar sarıh ve doğru şekilde verebilmek için" yaptığını söylemeyi de ihmal etmez (Tanpınar, 2008, s. 16). Bununla birlikte, Tanpınar'ın nesillere dair dağıntık tespitlerini birleştirerek bir nesil çizgisi oluşturmak da mümkündür. Örneğin, II. Mahmut döneminden bahsederken onun devlet kurumlarını Batılılaştırmaya çalıştığından bahseder ve hemen ardından "Bu ilk nesil, bilhassa onun başladığını tamamlayacaktı" (s. 78) der. Daha sonra söylediklerine bakarak, onun 1800 doğumlu Mustafa Reşit Paşa, 1807 doğumlu Sadık Rifat Paşa ve doğum tarihi bilinmese de onunla çağdaş olduğu çok açık olan Mustafa Sami Efendi'yi kastettiği düşünülebilir. Bununla birlikte, Tanpınar; Vasıf-ı Enderuni, Keçecizade İzzet Molla (d. 1785), Âkif Paşa (1787) gibi eski edebiyat geleneğine dâhil olan şairlerin hepsinde, yeniliği arayan bir yön bulur. Bunları takip eden ikinci nesil, öncüllerine ve ardıllarına göre daha az vurgulanmıştır. Öyle ki, bu nesli tanımlayabilmemiz için Tanpınar belki de tek bir ipucu bırakmıştır: 1856-1876 yılları arasındaki dördüncü safhanın henüz başlangıç kısmında, Islahat Fermanı'yla birlikte Âli ve Fuat Paşa'ların Reşit Paşa mektebinin talebeleri olmaktan çıkıp "Gülhane Hattı'ndan daha mühim ve değiştirici bir devrin mesuliyetini kendi başlarına yüklen[diklerini]" (s. 146) ifade eder. Hatta Tanpınar'a göre bu durum "bir bakıma, sekiz sene sonra Namık Kemal'in, Şinasi'nin yanı başında ve yirmi sene sonra da Hamid'in, Namık Kemal'in yanı başında konuşmasına benzer" (s. 146). Tanpınar'ın, Şinasi ve Namık Kemal'i birbirini takip eden nesillere mensup olarak gördüğü düşünülürse, ikinci neslin mahiyeti de daha anlaşılır hale gelir. Nitekim *Edebiyat Üzerine Makaleler*'de bu nesil ayırımını daha açık bir şekilde ifade eder. Türk edebiyatını kurmak için gayret eden ilk iki neslin (1825 ve 1840 sıralarında doğanlar: Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal) zevk ve gayretleri hemen hemen aynıdır" diyen Tanpınar, böylece nesil ayırımını daha açık bir şekilde yapar. Bunun hemen ardından "1850'de doğanlar"ı anan Tanpınar, Abdülhak Hamid'den (1852-1937) "bahsettiğimiz bu üç neslin sonuncusu" olarak bahseder (Tanpınar, 1977, s. 104-105). Turan Alptekin ise, yukarıda da alıntılanan çalışmasında, ders notlarından çıkardığı ve *XIX. Asır Türk Edebiyatı*'na da dikkatle bakılırsa görüleceğini söylediği nesil çizgisinden Tanzimat neslinin Tanpınar tarafından dörde ayrıldığı anlaşılır: "I. Tanzimat Nesli: 1) 1813 nesli (ara nesil) 2) 1826'da doğanlar nesli 3) 1840'ta doğanlar nesli 4) Abdülhak Hâmid-Recâizâde nesli (ara nesil) II. Edebiyat-ı Cedîde ve sonrası: 1) Servet-i Fünûn nesli 2) Fecr-i Âtî ve Yahya Kemâl-Ziya Gökalp nesli 3) Mütareke nesli" (Alptekin, 2001, s. 122).

Tanpınar'ın bu dönemde en çok önem verdiği nesil ise Şinasi neslidir. Fakat bu nesle uzanan devirleri tanımlamak ve ardından bu nesli –ve devamını- tanımlamak bu çalışma için daha faydalı sonuçlar üretecektir. Tanpınar'ın yukarıda bahsetmeye çalışılan zaman dilimlerinden ilki, "başlangıçtan 1789'a kadar" uzanan dönemdir. Bu dönemde Batı ile temasların, sefaretnamelerin ve layihaların sadece Osmanlı düşüncesine değil, gündelik hayatına etkilerine de değinir. Böylece, Tanpınar'ın Williams gibi, "ideoloji"yle veya "dünya görüşü"yle yetinmediği, bir dünya görüşünün gündelik hayata nasıl yansdığı, başka bir ifadeyle deneyimlendiği ve böylece bir his yapısına ulaşmaya çalıştığı görülür. İlk matbaanın bastığı eserlere de bakarak bir "bir uyanış devri" (s. 55) olarak tanımladığı bu dönemi, tıpkı Williams gibi politik gelişmeler çerçevesinde de okumayı ihmal etmez.

Tanpınar'ın "ikinci safha" olarak adlandırdığı dönem 1789 ile 1807 yılları arasını kapsar ve ona göre "Avrupalılaştırma fikrinin asıl kökleşme zamanı bu on sekiz senedir" (s. 61). Bu on sekiz

senelik zaman diliminin his yapıları bağlamında en önemli özelliği, hâkim olmaya başlayan “yaşam tarzı”nın nasıl deneyimlendiğine dair Tanpınar’ın yazdıklarıdır: “Şurasını da söyleyelim ki yenilik, sadece saray ve etrafında hissedilmez; çözülüş halinde bulunan imparatorluğun dört tarafı ecnebi nüfuz ve cereyanlarına açıktır” (s. 66). Williams da his yapılarının kolayca tanımlanabilecek resmî bir oluşum halini almadan önceki veya bu oluşumun toplumdaki dolaşımıyla ilgilenir: “Duygu yapıları çözülme durumundaki toplumsal yaşantılar olarak tanımlanabilirler ve bu tanım onları tortulaşmış olan kolayca ve hemen sağlanabilen öteki toplumsal semantik biçimlenmelerden ayırır” (Williams, 1990, s. 106). Tanpınar, tespitini gündelik hayattaki Avrupalılaşıma etkisinin yoğunluğunu gösteren örneklerle destekler. Onun bu bağlamda söyledikleri sadece gündelik hayatın Batılılaşması hususunu desteklemez, değişen sanat anlayışını, tercih edilen zevkleri, Batı dillerini öğrenmeye yönelik gayretten ötürü yaşam tarzının yönelimini de işaret eder. Tüm bunlar, yine ideolojiden veya dünya görüşünden fazlasını ifade eder. Onun, bu bölümün sonlarında, Osmanlı musikisindeki rönesansa ayırdığı ve burada bile yeniliğin tesirlerini bulduğu satırları, Tanpınar’ın “his yapıları” kavramının içeriğini doldürdüğünü da gösterir: “Böylece, bir taraftan memlekete zevk ve umumi hayat temayülleri, daha ziyade eskinin çerçevesinde kalmak şartıyla, yabancı unsurlarla zenginleşerek yavaş, fakat daima hissedilir bir şekilde garba doğru giderken [...]” (s. 68). Bu alıntıda, Tanpınar’ın “temayül” sözcüğünü ve Batı’ya yönelimi tanımlamak için “hissedilir bir şekilde” ifadesi ile birlikte kullanması, resmî kurumların veya görüşlerin ötesine geçip kültürel deneyime odaklandığını da gösterir. Bununla birlikte, Tanpınar’ın sanattaki biçim değişikliklerini ve tercihlerini, politik gelişmeleri ve entelektüel yönelimi de kapsaması onu bir “gündelik hayat tarihi” tanımından fazlasını ifade eder. “[...] Kabakçı İsyanı ile bu nisbî aydınlanma ve tereddüt devresi kapandı. Fakat, hayata serpilmiş olan tohumlarını zaruretler beslediği için ölmedi” (s. 69) cümleleriyle sonlandırdığı bu dönemin ardından bir boşluk bırakır ve üçüncü safhayı 1826 senesiyle başlatır. Ne var ki Tanpınar’ın ayrı bir bölüm açmadığı 1807 ile 1826 yılları arasının “his yapısı”nı bu bölüm içinde tanımlar. Ona göre; savaşların, isyanların ve ayrılık hareketlerinin karmaşasında geçen bu dönemde “cemiyetin hayatında garip bir değişiklik olmuş ve fikirler resmî hayattan kovulan yeniliğe daha fazla hazırlanmıştır” (s. 71). Herhangi bir kültür tarihçisinin, kargaşa ve isyan devri olarak tanımlayıp “yenilik”e dair emareler göremediği için önemsiz bulacağı bir dönem, böylece Tanpınar’ın gözlemleriyle bir his yapısının oluştuğu bir zaman aralığıdır. Bu bağlamda, Williams’ın “His Yapıları” makalesine tekrar dönmek gerekir:

“Toplumsal biçimler belirgin ve açık seçik oldukları zaman daha kolaylıkla tanınırlar. Kurumlardan biçimlenmelere ve geleneklere uzanan geniş alanda bu durumu gözlemledik. Egemen olan inanç ve eğitim dizgeleri ve etkili olan açıklamalar ve tartışma dizgeleri için de aynı durum söz konusudur. Bütün bu dizgelerin varlığı duyulur. Çoğu oluşmuş ve tasarlanmıştır ve bazıları da oldukça durağandırlar. Ancak hepsi tanımlandığı zaman en basit anlamda dahi toplumsal bilincin bütününe oluşturmazlar” (Williams, 1990, ss. 103–104).

Tanpınar, üçüncü safha olarak nitelendirdiği, Yeniçeri Ocağı’nın ilga edildiği 1826’da başlattığı ve Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile (1839) sonlandırdığı dönemde “Bilhassa 1774’ten sonra yavaş yavaş bu fikrin cemiyet hayatımızı idare eden büyük zembereklerden biri haline girdiği görülür. Bütün dâhili meseleler, buhranlar onun etrafında toplanır.” (s. 70) cümlesi, “fikir” sözcüğünün “his yapısı” ile ikâme edilmesi durumunda, Williams’ın da yazabileceğini bir cümleye dönüştür.

1826-1839 arasında da tanımlamalar yine aynı izlek üzerinden devam eder. Bu dönemde toplum hayatında bir değişiklik olduğunu söyleyen Tanpınar, “fikirler resmî hayattan kovulan

yeniliğe daha fazla hazırlanmıştır" (s. 71) dedikten sonra dönemin politik gelişmelerini aktarı ve tüm bunların "imparatorluğun tam bir inhilal evresinde bulunduğu hissini ver[diğini]" söyler. Bu tam da Raymond Williams'ın his yapılarının toplumsal değişim ile bağlantısına dair bir örnek olarak okunabilir. Williams, toplumsal yaşam biçimlerindeki değişimin, toplumsal kurumların, biçimlenme ve inançların yan olayları veya değişimin ikinci dereceden kanıtı olarak görülemeyeceğini, tüm bunların toplumsal yaşantı olduğunu söyler. "Sonuçta, toplumsal gerçek ister istemez bir hissiyat yapısına dönüşür" (Williams, 2018, s. 105) Fakat en az bu tespitler kadar önemli olan, bu değişimin zamanıdır:

"Bu özgül niteleyici değişimler "kişisel" yaşantı ya da toplumdaki yapay ya da rastlantısal "küçük değişim" olarak değil de toplumsal yaşantı olarak görülürler. Bu değişimler iki anlamda toplumsaldırlar ancak bu toplumsallık toplumsal sözcüğünün kuramsal ve biçimsel olarak indirgenmiş anlamlarından farklıdır. Toplumsaldırlar çünkü *var olandaki değişimlerdir* (yaşandıkları sırada bu tabii ki olağandır; yaşanmış oldukları zaman ise yaşanmış oldukları olgusu gene de onların özsel özelliğidir; ayrıca toplumsaldırlar, çünkü doğmakta-olan ya da doğmakta-olan-öncesi olmakla birlikte yaşantı ve eylem üzerine duyulabilir baskılar ve etkili sınırlar uygulamadan önce tanımlanmayı, sınıflandırılmayı ussallaştırılmayı beklemeleri gerekmez. Bu tür değişimler *duygu yapılarındaki* değişimler olarak tanımlanabilir" (Williams, 1990, s. 105).

Tanpınar'ın Tanzimat Fermanı'na doğru uzanan zaman dilimine dair tespitleri Williams'ın "doğmakta-olan" veya "doğmakta-olan-öncesi" kategorileri ile uygunluk göstermeye devam eder. Tanpınar, yeniliklerden bahsederken, sadece "özgül niteleyici değişim"lerden bahsedip "eski"ye dair toplumsal değişimi de ıskalamaz. Bir yandan mimari ve modada resmî düzlemde Batılılaşma devam ederken, diğer yandan "umumi efkâr"ın baskısını hissedildiğini belirtir. Yeniye duyulan ihtiyaç ne denli baskınsa, "eski" de o denli baskındır. Tanpınar, bu gerilimi şu şekilde ifade eder: "Halbuki eski -yürüyen hayat karşısında son sözünü söylemesine rağmen-cemiyetin içinde, ruhlarda bütün unsurlarıyla çok derin surette hâkimdi. Bütün hayat onunla dolu idi. Canlı bir terkip olmayı çoktan bırakmış, fakat dağınık eczası, ayak bağları şeklinde her adıma engel oluyordu" (s. 76). Bu alıntıda "ruhlarda bütün suretleriyle çok derin surette hâkim olan" eskinin "canlı bir terkip olmak"tan uzaklaşması, yeni bir his yapısının varlığını da işaret eder. Nitekim okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Tercüme Odası gibi kurumlarla yenilikler, "cemiyet hayatını idare eden zihniyete doğru genişlemek ve derinleşmek imkân"ını bulur (s. 77).

Tanpınar, Tanzimat'ın ilanı ile açılan dördüncü safhasını (1839-1860), her ne kadar bölüm başlığında 1860'ta kapatmış olsa da Islahat Fermanı (1856) ile sonlandırır. "Her gün başka bir yenilik peşinde koşan" Abdülmecid'in ve Tanzimat'ın resmî uygulamalarına karşın "halkta eski zihniyet olduğu gibi devam e[der]. Fakat bu ikiliğe rağmen dikkat çekici olan, Reşit Paşa idaresinin, Encümen-i Daniş, Tercüme Odası başta olmak üzere yeni devlet kurumlarının ve en önemlisi gazetelerin devam edegelen his yapısının dinamiklerini oluşturmasıdır. Öyle ki, Tanpınar'ın bu dönemi 1860'la sonlandırmasının sebebi yine bu dinamiğin sağlamasını oluşturur: 1860'ta Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* Tercüman-ı Ahval'de tefrika edilir (s. 145). Bu çalışmanın bir sonraki bölümünde işleneceği üzere, yeni türlerin görülmesi, yeni his yapısının doğal sonucudur.

Yukarıda bahsedilmeye çalışılan bu dört safha ile Tanpınar, bir bölümü tamamlayıp ikinci bölüme geçer. Bu aşamada bir çelişki göze çarpar. Bir önceki safhayı 1860'ta bitirdiği halde yeni bölümü Islahat Fermanı'nın yayımlandığı 1856 yılında başlatır. Bölüm başladığında ise 1858'de

Reşit Paşa'nın, 1861'de ise Abdülmecit'in ölümü ile Tanzimat'ın ilk devrinin kendiliğinden kapandığını söyleyecektir. Bu noktada kesin olan, bir devrin nasıl bittiğine dair politik gelişmelerin muhtelif ve tercih edilebilir olmasına rağmen, bir devrin bitişi Tanpınar'a göre hiçbir ihtilafa meydan bırakmayacak şekilde açık oluşudur. İlk tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi*'nin yayımlanması, ona göre, 1856 ile 1861 arasında yaşanan politik dört gelişmeden çok daha kesin ve önemlidir. 1856 ile 1876 yıllarında ise süregelen his yapısının güçlü bir şekilde devam ettiği görülür. Öyle ki Tanpınar, "Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir" diyerek ideoloji bahsini aslında çok daha önce kısaca özetleyebileceğini, fakat politik, sosyolojik, ekonomik, entelektüel ve edebi birçok faaliyetteki eski-yeni çatışmasını anlatarak "ideolojiden daha fazlası"na değinmek istediğini açıkça belirtmiş olur. Bu dönemde gündelik hayat "eski"nin direncine rağmen "müreffeh sınıflarda, ferdî hayat hemen her safhasında mahiyeti tam bilinmeyen garba doğru kaymıştır" (s. 151). Tüm bunlarla birlikte Tanpınar, zaman parçalarına bölerek işlediği edebiyat tarihinde metodolojisini değiştirip kişilere odaklanır. Tanpınar'a göre; Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Münif Paşa ve Şinasi, kendilerinden önce, tüm cephelerdeki yenilik hareketlerinin ağırlığına eşit bir etkide bulunmuş olmalıdır ki, bu üç ismin her biri ayrı bir bölümü hak etmiştir. Bunların ilki, "efkâr-ı umumi" ve "buhran" gibi, yeni bir devrin anahtar kelimelerini kazandırmış (s. 168), *Mecelle* ile "fıkıhı asıl malı olması lazım gelen hayata yaydıkça, asırlardır onu benimseyen zümrenin ve müessesenin fonksiyonunu âdeta hiçe indir[miştir]" (s. 158). İkincisi, gazeteciliği ve Tanpınar'ın onu özellikle genç yaşlarında okuyanların düşüncesinde "bir ihtilal yapmamış olması imkânsız" (s. 171) gördüğü *Muhaverat-ı Hikemiye*'siyle dikkat çeker. Bununla birlikte, yeniliği hazırlayan bu üç isim arasında en önemli ismin Şinasi olduğu açıktır. Bu çalışmada, onun yeni "his yapısı"nın oluşmasındaki katkılarını uzun bir şekilde anlatmak yerine Tanpınar'ın onu nasıl tanımladığına dikkat etmek yeterlidir. Tanpınar, "Bu zekâyâ Türk irfanının Avrupalılaşmasını, yani yeni bir dünya görüşü içinde kendimizi bulmaya borçluyuz" dediği Şinasi hakkında, o güne dek dağınık ve sınırlı hedeflerin ötesine gidemeyen "yenilikleri muayyen bir istikamette toplayan ve hamleyi en muhtaç olduğumuz şekilde cemiyete döndüren, o olmuştur" (s. 178) der. "Şiirde ve nesirde dil, yani insan onunla başlar." (s. 201). Tanpınar, bunu takip eden satırlarda Doğu edebiyatlarının en büyük eksiği olan "nesir" in ve Türk cemiyetinde "fikir" in yine Şinasi ile başladığını ifade eder.

Bu çalışmada, Tanpınar'ın tüm bu dikkatlerinin üzerinde durulmasının nedeni, onun yenilik hareketlerine dair söylediklerinin bir özetini oluşturmak değil, başlayan ve süregelen bir his yapısının onun satırlarında –sadece bu kavram hariç olmak üzere– gelişiminin ne denli kolay izlenebildiğini göstermektedir. Nitekim bu his yapısının temel nitelikleri yine Tanpınar tarafından somutlaştırılır. Yeni Osmanlılar bahsinde, bu çalışma açısından önemli iki tespit bulunur: Bunlardan ilki, 1826 ve 1840 arasında doğmuş olanların yenilik devrinin üçüncü nesli olarak tanımlanmasıdır. Bunlar, Batılılaşmayı kuvvetlendirmek için açılan yeni okullarda okuyan ve yabancı dil bilen kişilerden oluşur. Bu bağlamda, Tanpınar'ın 1826 doğumlu Şinasi ile başlatıp 1840 doğumlu Namık Kemal arasında var olan ve Yeni Osmanlılar mensubu olan bir nesli kastettiği açıktır. *Edebiyat Üzerine Makaleler*'inde, Tanzimat devrinin en önemli problemi olarak gördüğü dil değişiminden bahsederken Şinasi'nin "ilk büyük işareti verdiğini söylemeyi ihmal etmeyecektir (Tanpınar, 1977, s. 103). Şinasi'yi 1840 doğumlu Namık Kemal takip eder. Rezaizade'nin öneminden bahsederken "Şinasi'den sonra, ikinci nesil olan Kemal'in yaptığı yenilik onun varlığıyla Kemal-Ekrem-Hamid mektebi olacaktır. Ayrıca 1880 senelerinden sonra yetişenlerle kendi devri arasındaki asıl birleştirici çizgi odur" (s. 427). Fakat birbirlerinden ayırdığı bu nesillerin, Williams terminolojisi ile his yapılarındaki farklılıkla

ayrılması da olanaklı gözükmemektedir.

Tanpınar, Yeni Osmanlıların oluşumunu ve mücadelesini anlatırken onların temel prensiplerinin dinle çatışmadığını, "Tanzimat'ın getirdiği esasların İslam dininin ve şeriatın tabii icap ve emirleri olduğu"nu söylediklerini ve "ahlakın mebd'e'inde dahi dinci ve şeriatçı" (Tanpınar, 2008, s. 212) olduklarını ifade eder. Böylece Williams ile Tanpınar'ın düşünce yapılarının paralelliğine dair sav biraz daha güçlenmiş olur. Nitekim, 1851 ile 1885 yılları arasını dörde bölen ve ilkini yönelme devri olarak adlandıran Tanpınar'ın varmak istediği yer, tarihlendirmeden de açıktır ki, yeniliği geleneğe içkin bir durum olarak gören his yapısındaki değişikliğin daha seküler bir niteliğe vardığı dönemdir. Tanpınar için bu dönemin 1895 tarihi olduğu Edebiyat-ı Cedide ile başlattığı ikinci dönemden ve Realizm – Natürizm Tecrübeleri ara başlığında söylediklerinden anlaşılabilir: "Doğrusu istenirse 1880-1895 senelerinde yeni bir devre doğru hazırlık vardır" (Tanpınar, 2008, s. 270). Bu dönemde yapılan çevirilerden Halit Ziya'nın *Hikâye'sine* ve Abdülhak Hamid'in *Makber'ine* dek birçok gelişmeyi örnek gösteren Tanpınar, böylece, Yeni Osmanlılar'ın dine içkin bir yenileşme şeklinde tanımlanabilecek his yapısından, daha seküler bir niteliğe ulaşan yenileşme olarak adlandırılabilir bir his yapısına geçişi işaret eder.

Williams, his yapılarının "süreç halinde olan bir toplumsal yaşantı"yı da kapsadığını söyleyerek his yapısının belirlenmesi zor zaman kapsamını ve tanımını açıklar: "Toplumsal olduğu gerçekte çoğunlukla anlaşılmayan, özel, kendine özgü ve hatta soyutlayıcı olarak kabul edilen ama çözümlemede doğmakta olan, bağlayıcı ve egemen özelliklere, kendi özgül aşama sırasına sahip olan toplumsal bir yaşantı" (Williams, 1990, s. 105). Böylece yeni türleri doğuran his yapısı, yeni türlerin ortaya çıkışıyla birlikte biçim değiştirmiş veya kendisini yeni bir his yapısına bırakmıştır.

Bu özellikler çoğunlukla daha sonraki bir aşamada, biçimlendirildikleri, sınıflandırıldıktan ve çoğu durumda da kurum ve biçimlenmelere dönüştürüldükleri zaman fark edilirler. Bu aşamaya gelindiğinde durum farklıdır; genellikle gerçek toplumsal bugünde yeni duygu yapıları biçimlenmeye başlamış olacaktır (Williams, 1990, s. 105).

Tanpınar, on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatında en büyük önemi 1826 – 1840 arasında doğan nesle vermiştir. Bu önemin başlıca kaynağı, söz konusu neslin yeni türlerin ilk örneklerini veren isimler olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, yeni türlerin yeni bir his yapısının somutlaşmış hali olduğu ve bir sonraki neslin bu his yapısına karşı kendi cevabını üreteceği de Williams'ın kültür kuramı uyarınca, açıktır. Bir his yapısının ömrünün bir nesille sınırlandırılmayacağını ise yine Williams'tan öğreniriz. *Kültür ve Materyalizm*'de sanayi romanlarını incelediği bölümün sonunda, 1840 ile 1866 yılları arasında yazılan romanlardaki ortak duygu yapısının uzun ömürlü olduğunu, edebiyatta ve toplum düşüncesinde hâlâ geçerli olduğunu söyleyerek bitirir (Williams, 2013b, s. 178). Bu nedenle, yeni türler doğuran his yapısının sadece bir önceki dönemle sınırlandırılmayacağı söylenebileceği gibi, Tanpınar'ın ifadesiyle "bir içten hazırlanma"nın devam ettiği veya yeni türlerin doğuşunun daha sonraki seküler nitelikli yenileşmeyi işaret eden bir his yapısı olduğu da düşünülebilir.

III. Yeni Türler ve His Yapıları

Kültür değişikliğinin yeni edebî biçimler ve türler doğurması, yine Williams'ın literatüründe, his yapısındaki değişikliğin de sonucudur. Terry Eagleton, Williams'ın geldiği Marksist gelenekte bu düşüncenin izlerini Troçki'nin *Edebiyat ve Devrim*'inden yaptığı alıntıyla açıklar. Troçki'ye göre edebî biçimdeki önemli gelişmeler, ideolojideki önemli gelişimlerden doğar. Eagleton, bu görüşü, "18. yüzyıl İngiltere'sinde romanın doğuşuyla ilgili sağlam taslaklı

örneklerle bakarsak durum aşıkârdır. Ian Watt'ın iddia ettiği üzere roman, özel biçimi içinde ideolojik ilgilerin değişmiş bir dizisini açığa çıkarır." (Eagleton, 2014, s. 35) ifadesiyle savunur. Hatta dönemin belirli bir romanının içeriği bile –ideolojik bağlam açısından- önemsizdir, "roman, öteki benzer çalışmalarla birlikte belli biçimsel yapıları paylaşır." (s. 35) Eagleton'ın ikinci örneği, Phenaov'un *Dramatic Literature and French 18th Century Painting* kitabındaki, Fransa'da klasik trajediden duygusal komediye doğru yaşanan değişimin, aslında aristokratik değerlerden burjuva değerlere doğru yaşanan değişimi yansıttığını ifade eden düşünceleridir. Eagleton, Avrupa tiyatrosunda, "doğalcılık"tan "dışavurumculuk"a doğru yaşanan kopuşun da aynı zamanlarda yaşandığı ifade ederek Williams'ın "his yapıları" fikrine başvurur: "Raymond Williams'ın ifade ettiği üzere bu kopuş, -sırasıyla- özel 'duyguların yapısını', gerçekliği algılamanın ve tepki vermenin bir dizi geçerli yolunu barındıran belli dramatik geleneklerde bir kopuşu işaret eder" (s. 35-36).

Türk edebiyatında dramatik gelenekteki kopuşun trajik bir sertlikte olduğu ve bu kopuşun his yapılarındaki değişikliklerle ilgili olduğu açıktır. Tanpınar'ın yeni türlerin görüldüğü ve aslında kısa sayılabilecek 1851 ve 1885 yılları arasını daha küçük parçalara ayırarak inceleme çabası, oldukça sıkışık olan dönemin ayrıntılarına nüfuz etme çabasıyla açıklanabilir. Tanpınar, "Düşüncenin on, on iki yıl arayla gömlek değiştirdiği" (s. 230) bu zaman diliminin başlangıç ve bitişlerini ya yeni bir türle ya da yeni bir türün toplumsal etkisi ile yapar. İlk yönelme devri olarak tanımladığı 1851-1861 yıllarını takip eden ikinci dönemi *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışı (1861) ile açar ve *Vatan yahut Silistre*'nin (1873) oynanması üzerine oluşan infial ile kapatır. Gazete yeni bir mecra olmasının yanı sıra, yeni türlere ve türlerdeki keskin kırılmaya zemin olmuştur. Tanpınar'a göre roman türünün ilk örnekleri orada okurla buluşur. "Bu karşılaşmalar, hakiki ihtilallerdir" (Tanpınar, 2008, s. 232). Tanpınar; makale, tenkit, deneme gibi türlerin de dâhil olmasıyla "toplumun düşünce sahası"nın genişlediğini söyler. "Gazetenin aksiyonu bununla kalmaz, daha ileriye gider, divanı bile parçalar, Şinasi'den itibaren münferit şiirler sıcağı sıcağına gazetede neşre başlanır" (Tanpınar, 2008, s. 232).

Williams'ın kültür kuramı toplumsal değişim ile edebî ürün arasında zorunlu bir ilişki olduğu kabulünden yola çıkar. Öyle ki, son derece bireysel kabul edilebilecek "yaratıcılık" eylemini "maddi toplumsal süreçten ayrı düşünülmemeyeceği"ni ve onun "toplumsal olanın, yaşantılanmış ve değişen durum ve ilişkilerin yenilenmiş ve yenilenebilir pratiğinin zemini" (Williams, 1990, s. 168) olduğunu varsayar. Bu varsayım, Williams'ın farklı bir şekilde anladığını söylediği altyapı ve üstyapı ilişkisinin doğal bir sonucu olarak görülmeye elverişli olsa da, Williams, Emma Goldmann'ın yapı kavramından etkilendiğini itiraftan kaçınmaz. "Bu kavram kendi içinde toplumsal olgular ile edebi olgular arasında bir ilişki içeriyordu" (Williams, 2013b, s. 35) Williams, Goldmann'ın, hem belirli bir toplumsal grubun hem de yazarın yarattığı hayal dünyasını düzenleyen ve kolektif olarak üretilen bu yapıları inceleyen "genetik yapısalılık"ını şu şekilde açıklar: "Zorunlu olarak yalnızca yapıların tahliliyle değil, aynı zamanda onları tarihsel formasyonları ve süreçleriyle (bunların nasıl değiştikleri ve aynı zamanda nasıl oluştukları ile) de ilgilenen bir yapısalılık" (Williams, 2013b, s. 35). Bununla birlikte, Goldmann'ın teorisinde geçerli olan gerçek bilinç ve olanaklı bilinç kavramlarını edebiyatın gerçek yapılarına ve süreçlerine uzak bulduğunu söyleyerek "his yapıları"nu buna cevap olarak geliştirdiğini söyler. "Bir, gerçek toplumsal ve doğal ilişkiler, bir de çağdaş kurumlarda ve inançlarda bu ilişkilerin görece sistemli, görece bütünlüklü formasyonları vardı. Ama bana göre en büyük edebiyat eserlerinden basılarında olan şey bu altta yatan, formatif yapıların eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesi/fark edilmesi ve bu yapılara yanıt verilmesiydi" (Williams, 2013b, s. 37) Bu açıklama, his yapıları ve edebî tür/biçim arasındaki Marksist

geleneğin seyrini göstermesi bakımından değil, edebî biçim ile his yapıları arasındaki ilişkiye de ışık tutar. Elbette Williams'ın "edebî biçim" veya "tür"ler ile neyi kast ettiği de önemlidir. Zira Williams edebî tür kavramını düz anlamıyla ele almaktan kaçınır. Örneğin, Antik Yunan'da yazılan trajedi ile "hâlen yazılmakta olan" trajedinin aynı tür altında birleştirilmesi pek olanaklı gözükmez, bir "ad sürekliliği" mevcutsa da "öz sürekliliği"nden bahsedilemez (Williams, 1990, s. 145). Williams, bu iddiasını *Modern Trajedi*'sinde ayrıntılı bir şekilde açıklar. Aynı şekilde, biçim de "görünebilen ya da dış şekil ile içkin şekillendirici dürtü" olarak iki ayrı anlamı kapsar. Bununla birlikte, belirli bir tarihsel dönemde belirli bir türün yükselişi veya daha sert bir şekilde ortaya çıkışına dair his yapıları başlığı altında önemli cevaplar mümkündür. Yeni bir yapıya dair "ilk belirtiler olan biçimler ve görenekler"den bahseden Williams'ın (Williams, 1990, s. 105) düşünce çizgisinin Türk edebiyatına uzanması durumunda Batılı türlerin doğuşunu, toplumsal hayata katılımını hatta "efkâr-ı umumiye"nin şekillendirmesini his yapılarından aykırı düşünmeyeceği ortadadır. *Modern Trajedi*'de trajedi ve his yapıları arasındaki koşutluğu göstererek ilerleyen Williams'ın bu çabasının bir benzerini yeni şiire ulaşmak üzere eski şiirden başlayan Tanpınar'da da görürüz. Tanpınar'ın önemini her fırsatta belirttiği 1826 doğumlularla birlikte şiir, yine eski şiir kalsa bile, bu aynılık Williams'ın ifadesiyle bir ad sürekliliğidir. Tanpınar; Avni Bey, Leskofçalı Galib Bey ve Arif Hikmet Bey ve Encümen-i Şuara'nın diğer üyelerinde, başka bir ifadeyle, eski şiirin son temsilcilerinde bile, yeniliğe uzanan bir taraf görmeyi başarır. Bu küçük hazırlıkların ardından şekil değişikliği de gelecektir ve Tanpınar, bu değişikliği, tıpkı Williams gibi estetik bir nedenle açıklamayacaktır. "Kaldı ki toptan bir şekil yeniliği, ancak dili zorlayacak kadar değişen bir düşünce ve görüş, duyuş (duyular ve imajlar) değişikliğinin sonunda bir zaruret olabilirdi" (Tanpınar, 2008, s. 242). Tanpınar, bu cümlelerin içini sonraki bölümlerde ölüm düşüncesi, tabiatın keşfi, ferdin doğuşu, vezin meselesi gibi alt başlıklarla doldurur ve tüm söyledikleri insanın talihi ve cemiyetle karşılaşması ve "biz"den "ben"e geçmesiyle özetlenebilir. Kader karşısında insanın kendisini konumlandırışının, bir his yapısı içinde ne denli önemli bir etkisi olduğunu *Modern Trajedi*'de açık bir şekilde görmek mümkündür. Örneğin, Orta Çağ trajedilerinde Hıristiyanlığa özgü Ortodoks kader anlayışının etkisiyle kader karşısındaki konumu da antik Yunan'dan farklılık gösterir: "Ortaçağ'a özgü hissiyat yapısında gerçekten yeni olan şey Feleğin genel ve müşterek bir insani yazgının dışında tanımlanmasıdır. Feleğin çemberine bindiğinizde o sizi en sonunda aşağı fırlatacaktır ama ilk başta ona binip binmeme tercihi size aittir" (Williams, 2018, s. 47). Buna göre, yeni şiiri hazırlayan his yapılarında bireyin artık feleğin karşısında yerini almaya başladığı söylenebilir.

Tanpınar'a göre, tiyatro ve özellikle roman türleri ise bireyin cemiyetle tanışmasına açılan yeni mecralar haline gelirler. 1870-1880 yılları arasında gerek dış âlemi gerekse insan psikolojisini "eskilerde olduğundan başka şekilde kuran bir anlatma şekli"nin benimsenmeye çalışıldığı bir devir olarak gören Tanpınar, bu örneklerdeki eksikliği "deneyim" olarak görür. Toplum hayatından uzak yazarların topluma karışmayan romanlarında "hiç olmazsa hayatı dış tarafından fetheden hamleler" (s. 271) bulunur. Bununla birlikte, Tanpınar'ın hikâye ve roman başlığı altındaki inceleme ve analizlerinde yoğunluklu olarak 1885 yılına kadar olan dönemi incelese de, bu dönemi hep 1885'ten veya 1889'tan sonrasına hazırlanması ölçüsünde ele alır. 1885 *Makber*'in yayımlandığı yıldır. 1889 ise Halit Ziya'nın *Nemide*'sinin ve "yeni hikâyenin esaslarını anlattığı" *Hikâye*'sinin yayımlandığı yıldır. Diğer yandan, "nevilerin gelişimi" bahsinde hep yetersizlikleri vurgulayan Tanpınar'ın, çalışmasının ilerleyen bölümlerinde özellikle romanda 1885 sonrasının somut görünüşünü işaret eden his yapısını tanımlamaya çalıştığı görülür. Örneğin Ahmet Mithat'ın *Dağarcık* gazetesini çıkardığı zamanlarından

bahsederken onun “Bir taraftan yeni öğrendiği Avrupa ilmi ve felsefe tarihi ile dinî akidelerin arasındaki o rahat, buhransız sallanışı ve pozitivist felsefenin, Lamarkizmin verileriyle İslami esasları birleştirmeye çalışması”ndan bahsederek, onun yazılarındaki bu özelliğin “aynı senelerde çıkardığı hikâyelerle nasıl benzeştiği”ni anmadan edemez. “Gerçek romancı muhayyilesiyle doğmuş olan ilk yazar” olarak Halit Ziya’yı görse de, Ahmet Mithat Efendi’yi ilk romancı olarak anar ve onun “hikâye ve romanda icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmağa muvaffak” olduğunu belirtir. Bu kapılardan biri de, “bireysellik”tir. Tanpınar, Ahmet Mithat’ta intiharların bolluğundan bahsederken “isterseniz bunu ferdiyetin bir nevi ikrarı, hiç olmazsa kadere karşı şeklini bulmamış bir isyan telakki edebilir” (s. 417) diyerek yorumlar. Bununla birlikte onun açtığı bir diğer kapı “duygu” kapısıdır ve bu yeni mecra bir his yapısını da destekler niteliktedir.

IV. His Yapıları ve Duygu

Tanpınar, ilk romanların belli başlı özelliklerine değinirken onun için oldukça önemli olan “insan tâli’ine açılış” ara başlığıyla verdiği bölümü sadece Ahmet Mithat’ın *Mihnetkeşan*’ına ayırır. Oldukça kısa olan bu bölümde Tanpınar, Ahmet Mithat’ın hayat kadınlarını geleneklerin dışında bir bakışla işlediğine değinerek şöyle der: “Acıma hissi, kökünü dinden alan bir ahlakın ötesine geçer” (s. 266). Böylece *Letaif-i Rivayat*’ındaki *Mihnetkeşan*, ona göre, Türk edebiyatında “insani ahlakın ilk uyanışı ve istibdadı”dır.² İnsanın kaderiyle karşılaşması durumunun Williams’ın terminolojisiyle bir his yapısı oluşturduğu göz önüne alındığında ve yeni ahlakın oluşumunu gösterdiği göz önüne alınırsa duyguların bu devrin his yapısı için önemli bir gösterge olduğu belirgin bir hale gelir. Ne var ki, öncelikle, “his yapıları” kavramının duygularla ilişkisine değinmek hem bu kavramın biraz daha açıklanabilmesi hem de yerli yerinde kullanılabilmesi adına önem taşımaktadır.

Sianne Ngai, modern Amerikan edebiyatının başat karakterlerini daha iyi tanımamıza imkân verdiğini düşündüğü yedi duyguyu incelediği *Ugly Feelings*’te Raymond Williams’ı, “his yapıları” kavramıyla duyguların temelde yerleşmiş gelenekler ve kolektif edimler kadar sosyal olduğunu ilk tartışanlardan biri olarak tanıtır ve onun “his yapıları” kavramına değinir. Ngai, bu kavramın analitik inceleme için kaygan yapısına, pozitivist bir materyalist analiz için çıkardığı zorluklara ve aynı zamanda anlamsal zenginliğine işaret ettikten sonra kavrama dair bir dipnot düşerek Williams’ın bu terim ile, haklı olarak, doğrudan duygulardan veya duygulanımlardan bahsetmediğini söyler. “Williams, bilinçliliğin ve ilişkilerin hissî [affective] unsurları” veya “mevcut veya hissî türden [...] sosyal içerik” ile geniş anlamda (ve daha kesin bir şekilde) ‘semantik mevcudiyetin kıyılarındaki yapılandırılmış biçimler’i açıklar” (Ngai, 2005, s. 359). Ngai’ye göre “his yapıları”, duygusal niteliklere eşitlenemez; çünkü ilki, güçlükle anlamlandırılabilen ve devam edegelen biçimlendirmelerdir ve ikincisinin ise ayrı tarihleri vardır, kültürel anlamla ve değerle yoğun bir şekilde doygundur. Ngai, his yapılarının duygu üzerine yapılacak bir araştırmada konu dışı bırakılmayacak niteliğini de görmeden gelmez: “Williams, duygulanımı [affect] veya duyguyu analiz etmez; daha çok, stratejik olarak hissedilen fenomenlerin kütüğünü, var olan alanı ve toplumsal eleştirinin metotlarını genişletmek için harekete geçirir” (s. 360). Williams’ı duygulardan uzak tutmaya çalışan bu soğukkanlı görüş, en azından şu yargıyı doğrulaması açısından önemlidir: “His yapıları”nın Türkçeye çevrildiği şekliyle “duygu yapıları” olarak kabul etmek ve Williams’ın bağlamından

² Tanpınar’ın Ahmet Mithat’ın *Mihnetkeşan*’ı kadar Keçecizade İzzet Molla’nın aynı adlı (*Mihnetkeşan/Mihnet-i Keşan*) uzun mesnevisini “ferdiyet” bağlamında dikkate değer bulduğunu belirtmek gerekir. Tanpınar’a göre, bu mesnevide konu edilen Keşan yolculuğu sırasında İzzet Molla’nın araba aynasında kendi yansımını görmesi bireyin doğuşu anlamına gelir: “Hakikatte bu yeni doğan ferdin kendisini edebiyatta aramasıydı. Biz bu ferdi ilk defa *Mihnet-i Keşan*’ın yolculuk aynasında sarsılırken görmüştük” (s. 271).

ayrı düşünmek, kavramın sadece yanlış isimlendirilmesini değil, bağlamını ve derinliğini de bozmaktadır. Bu bağlamda, "duygu" sözcüğünün Arapça kökenli "his" sözcüğünün Türkçe kökenli bir karşılığı olmadığını ve iki kavram arasında nüansın var olduğunu hatırlatmak gerekir. His, duygunun bir alt bileşeni olarak görülür ve duygu bir hissin sosyal ve sosyal/kültürel olarak somutlaşmış hali olarak kabul edilir.³ Bu terminolojiden de hareketle söylemek gerekirse, Raymond Williams, duyguları inceleyerek bir toplumun ve topluma ait bir dönem edebiyatının incelenebileceğini doğrudan önermez; fakat "bilinçliliğin ve ilişkilerin hissi unsurları"nın bu türden bir incelemenin merkezi olabileceğini ifade eder.

On dokuzuncu yüz yıl Amerikan romanını "duygudaşlık" (sympathy) kavramı üzerinden okuduğu çalışmasında "his yapıları" kavramından yararlanan Glenn Hendler, kitabının "19. Yüzyıl Amerika'sında His Yapıları" başlıklı giriş bölümünde, Raymond Williams'a ve onun kavramlarına geniş yer ayırır. Hendler, "his yapıları"nın, tahkiyeye dayalı edebî türleri duygulanımların daha geniş ölçekli politikası ile [*broader politics of affect*] ilişkilendirmek için kullanışlı olduğunu ifade eder. Hendler, Williams'ın "dünya görüşü" veya "ideoloji" kavramları yerine "daha biçimsel" olan "his yapıları"ni tercih etme nedeninin, "bilincin hissî unsurları"na, "aktif şekilde yaşanan ve hissedilen anlamlara ve değerlere" odaklanmak olduğuna dikkat çeker. Bu nedenle, his yapılarını doğrudan hislerin veya duyguların yapıları olarak konumlandırmak ne denli yanlışsa, onları duygulardan soyutlamak da bir o kadar abes olacaktır. Nitekim Williams da kültür kuramını açıklarken kültür fikrinin tarihinin, "ortak hayatımızın değişen koşullarına gösterilen düşünsel ve duygusal⁴ tepkilerin kaydından oluştuğunu" (Williams, 2017, s. 437) söyler. Aynı şekilde, düşünce ve duyguyu birbirlerinden ayırmak da pek mümkün gözükmemektedir. "Biz dürtü, sınırlama, ve tonun belirleyici öğelerinden söz ediyoruz; bilinç ve ilişkilerin özgül bir biçimde duyarlı olan öğeleri: Duyguya karşı düşünce değil, hissedilen biçimiyle düşünce ve düşünce olarak duygu: Yaşayan ve karşılıklı ilişkili bir süreklilikteki bugünküne benzer bir pratik bilinç" (Williams, 1990, s. 105).

Elbette Tanpınar, duygulara özel bir bölüm açmamıştır, bununla birlikte, onun XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde, bu çalışmada his yapısı olarak tanımlanmaya oldukça elverişli durumlarda duyguları ıskalamadığını da vurgulamak gerekir. Bu bölümün başında da belirtildiği üzere, yeni bir ahlakın uyanışında acıma hissini vurgulaması bile Tanpınar'ın duyguya verdiği önemi belirtmek için yeterlidir. Şinası'nın *Tercüme-i Manzume*'sinin öneminden bahsederken onu "tek bir hissin derinleşmesinden doğmuş hayalleri ve örgüsüyle dilimizde ilk yeni manzume olduğunu" söyleyip bu şiirin etkisinin daha sonra Hamid'de görüleceğini ekler. (s. 183). "Yeni Şiir"i incelediği alt başlıklardan biri olan "Yeni masallar ve istiarelerin değişmesi"nde, aslında kaynak metinlerde bir kaymaya işaret ederken "hayal ve hislerimiz için böylece yavaş yavaş başka kültürlerin hazır kalıplarının" (s. 255) dile girişinden bahseder. Tanpınar, yeni şiirin değil, yeni insanın başlangıcını da duygularda bulur. Ahmet Mithat'ın *Letaif-i Rivayat*'ında yer alan *Esaret*'te, kahramanın genç kölesine karşı duyduğu aşk üzerinde bir irade göstermesine değinir. "Hikâyenin en mühim tarafı şüphesiz kahramanın genç cariyeye duyduğu aşkı yenmesidir. Onun odasında geçirdiği tereddüt anı, çok acemi bir dille verilen karşısındakinin hislerine hürmet endişesi edebiyatımızda –yani âdeta resmî şekilde- yeni bir insanın başlangıcıdır" (s. 417). Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin *Don Kişot İstanbul'da* romanında *Muhayyelat-ı Aziz Efendi* okuyarak akıl sağlığını bozan kahramanından söz ederken

³ "Duygu" ve "his" sözcükleriyle birlikte diğer duygu kavramlarının (duygulanım, heyecan, *sentiment*, vb.) Türkçe ve İngilizce psikoloji literatüründeki durumları ve bu kavramlar arasında tutarlı bir ayırım denemesi için bkz: (Özkan, 2019, ss. 58–65).

⁴ Metin İngilizce orijinalinde "duygusal" kelimesi ile karşılanan sözcük "feeling"dir.

yeni bir tür olan roman ve duygusal eğitim arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde verir. “Böylece romancılık sanatının kaynağına yani istersek hissî terbiye diyebileceğimiz başlangıca varmış olur” (s. 421). Böylece, Tanpınar, daha sonra duyguları kitaplardan öğrenecek olan Zehra veya Bihruz Bey gibi karakterlerin açıklamasını da yapar.

SONUÇ

His yapıları, bir ideolojiyi veya dünya görüşünü tanımlamak gibi daha az risksiz ve kolay sayılabilecek bir çabadan daha ziyade, bir ideolojinin veya dünya görüşünün nasıl deneyimlendiği gibi daha kapsamlı, daha kaygan ve bu nedenle zor bir çabayı işaret eder. Bir toplumun/topluluğun/yazarın herhangi bir ideolojiyi nasıl alımladıkları, buna verdikleri düşünsel ve duygusal tepkilerin toplamı olan “his” ve bu hissin nasıl somutlaşıp kendisini görünür kıldığı gibi pek çok unsur, “his yapıları” kavramının ilgi alanına girer. Kavramın zorluğu, kapsamının tanımlanması güç birçok değişkene bağlı olmasından da kaynaklanır. Bu nedenle, bu çalışmanın somut çıktılarında biri olarak bu kavramın tarihçesinin ve bu tarihte kavramın kazandığı anlam derinliklerinin Türkçe literatüre kazandırılması gösterilebilir.

Bu çalışmanın varmak istediği ikinci sonuç ise Türk edebiyatının en sıkışık ve karmaşık dönemi olarak nitelendirilebilecek on dokuzuncu yüzyıla, bu kavramın ışığında bir bakış için uygun bir zeminin de bulunabileceğini göstermektir. Tanpınar’ın metotlardan daha çok, “edip” bakışına bağlı kalarak kaleme aldığı XIX. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Williams’ın kültür kuramına benzer özellikleriyle ve bu kavramın anlam derinlikleriyle örtüşen nitelikler göstermektedir. Batılılaşmanın bir his yapısına dönüşümü, Tanpınar’ın edebiyat tarihinde sadece resmî kurumların eylemleriyle sınırlandırılmaz ve tarihsel bir arka plan dâhilinde verilir. Bu anlamda, Williams’ın terimlerini kullanmak gerekirse, “var-olan” ile birlikte “doğmakta olan”ın da incelemesini yine Tanpınar’da buluruz. Tanpınar’ın “Başlangıçtan 1789’a Kadar” olarak adlandırdığı dönemin sonlarını bir “uyanış dönemi” dönemi olarak adlandırması ayrı bir öneme sahiptir. Sonraki on sekiz yıl (1789-1807) başta olmak üzere, bunu takip eden bölümlerde Batılılaşmayı sadece kültürel bir değişim olarak değil, bu kültürel değişimi hazırlayan bir his yapısı olarak da ele alır. 1839’dan sonra Batılılaşmanın izini sürmek elbette daha kolaydır. Fakat Tanpınar, sonunda yeni türler doğuracak his yapısının başka bir duruma evrilmesinin işaretlerini, başka bir ifadeyle yeni bir his yapısının işaretlerini de verir. Yeni Osmanlılarda şeriatı içkin bir durum olarak deneyimlenmesi istenen “yenilik”, 1851 ve 1885 yılları arasında müstakil ve hatta daha seküler bir nitelik kazanan bir his yapısına dönüşür. Raymond Williams, his yapıları belirli bir nesilde var olduğunu söylemekle birlikte, sadece nesille sınırlandırılmayacağını ifade eder. Bu anlamda, Tanpınar’ın, his yapılarını uygulamak için gerekli olan nesil tasnifini verdiği gözlemlenmiştir. His yapıları ve Türk edebiyatı bağlamında farklı kaynaklardan daha ayrıntılı yapılacak bir çalışmanın, Tanpınar’ın ifadesiyle “düşüncenin her on on iki yılda bir gömlek değiştirdiği” 1851-1885 yılları arasındaki dönemler veya nesiller arasındaki his yapılarını incelemek için gerekli malzemeyi Tanpınar’da bulabileceği açıktır.

Tanpınar’ın edebiyat tarihinin, “his yapıları” kavramı için uygun bir zemin oluşturmasının nedeni sadece bir ideolojinin veya dünya görüşünün nasıl deneyimlendiğini nesiller ve dönemlerle göstermesinden kaynaklanmaz. Onun çalışması, his yapılarının kendisini en çok açık ettiği alan olan edebî eserlerin yeni türler doğuracak kadar somut bir malzeme sunduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Nitekim Tanpınar, yeni türleri onları gerekli kılan veya doğuran kültürel oluşumlarla/durumlarla ve toplumsal izahlarla birlikte yapar.

“His yapıları” kavramının yanlış anlaşılmaya en elverişli yanlarından birisi de onun duygularla olan ilişkisidir. His yapıları, herhangi bir duygunun toplumsal durumuna dair doğrudan bir izah sunmaz. Bu anlamda Williams’ın “his”si [feeling], duygu [emotion] değildir

ve hatta bu "his", afektif anlamdaki "his"se bile eşitlenemez. Yine de onu toplumsal bir deneyimin parçası/aygıtı haline gelen histen ayrı düşünmek de başka türden bir yanlışlığı işaret eder. Sözü edilen nedenlerden ötürü, bu çalışmada, Türk edebiyatına dair yapılacak duyu çalışmalarında "his yapıları" kavramının duyu karşısında ne şekilde konumlandırılması gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Tüm bu sonuçlar, Tanpınar'ın edebiyat tarihçiliği ve Williams'ın kültür kuramı arasındaki paralellikleri göstermeyi ve Tanpınar'ın edebiyat tarihinin, bu dönemi anlamak için his yapılarını kullanmaya uygun bir zemin olduğunu düşüncesini desteklemektedir. Öyle ki, Tanpınar'ın bu kitabındaki kimi ifadeleri ve tespitleri, on dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatındaki his yapılarının tanımı ve örneklendirilmesi için yazılmış izlemine uyandırır. Elbette kronolojik olarak mümkün olmayan bu durumun izahı, iki ismin de kültür ve edebiyata bakışlarının paralellikleri ile yapılabilir. Raymond Williams, Sanayi Devrimi sonrasında İngiliz kültürünün yaşadığı ve halen yaşamakta olduğu dönüşümü "uzun devrim" olarak adlandırarak bu süreci his yapılarının yardımıyla açıklar. Tanpınar da, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, deyim yerindeyse, Türk edebiyatının uzun devrimini -üstelik bu devrimin anahtar kavramı için uygun bir zemin teşkil edecek- şekilde anlatır. Elbette, sadece Williams'ın yerli yerinde kullanabileceği somutluktaki bu kavramı Türk edebiyatına uyarlama çabasının, bir uygulama denemesinden ibaret olduğunu da vurgulamak gerekir.

EXTENDED ABSTRACT

Raymond Williams, a cultural and literary critic, is best known for his concept of "structures of feeling". He first used this term in his book *Preface to Film* (1854) and then he elaborated it in his theoretical books, mostly in *The Long Revolution* (1961), *Marxism and Literature* (1977), and he used it as a key term of his *Culture and Society* (1958) and *Modern Tragedy*. But this bibliography can hardly define "structures of feeling" precisely. It may be a core concept in his cultural theory, "[y]et it has been treated as problematic by those who have sought to apply it, as well as those who reject it." (Filmer, 2003, s. 199). However, in spite of its difficulty it is worth an effort to understand it, and this effort requires to read its brief history from several texts mentioned above. Each text of Williams enriches the structures of feeling or makes it more complicated, and the historical trace reaches to this bottom line: "In its broadest sense, a structure of feeling describes the actual living sense of a culture in a particular historical period or in the experience of a particular generation" (Macey, 2001, s. 366). It is similar to ideology or worldview, but -shortly- it focuses on the experience of an ideology or worldview, and it is part of culture but it is most easily accessible in the art and literature of a period. But even these very simplified explanations suggest this concept may be used thoroughly only by its inventor, Raymond Williams. On the other hand, it is observed that his cultural theory and the way he uses the structures of feeling, has common grounds with Ahmet Hamdi Tanpınar: the idea of Generation, the emergence of new literary genres, and emotion. Tanpınar, also a successful novelist and poet, is a literary historian who not only restricts himself with historical recording of Turkish literature in 19th century, but also tries to grasp cultural change thanks to his artistic abilities in his literary history (and criticism) book entitled the 19th century Turkish Literature History. Those common grounds encourage an attempt to use structures of feeling in order to understand 19th century Turkish literature. According to Williams, "Each generation creates its own structure of feeling in response or reaction to the world it inherits, taking up, abandoning, changing the values of its predecessors" (Kanwar, 2018, s. 51). Tanpınar shows how generations reacted to Westernisation through literature, but also using historical facts on

daily life or official institutions. His comprehensive however not very methodical style, as Williams have, actually founds structures of feeling, without naming them due to chronological reasons. He reviews the 19th century Turkish literature dividing in five different time periods, four different generations; his observations show there are two structures of feeling: The first is the one which turned his face to West but still belongs to Islamic epistemology but the second one tended to become more secular and became visible in 1890's. Second common ground, emergence of new literary forms is a natural result of a new structures of feeling, it "as Raymond Williams has suggested, signals a breakdown in certain dramatic conventions which in turn embody specific 'structures of feeling', a set of received ways of perceiving and responding to reality" (Eagleton, 2014, s. 36). Lastly, positioning emotions in "structures of feeling" is critical for a clear understanding of both, because structures of feeling do not directly refer to emotions, but it can be a useful tool to understand how they change in a culture. For instance, Tanpınar observed the change of pity in Turkish literature while discussing Ahmet Mithat Efendi, and this change depended on the emergence of a new ethic which was an important element of the structure of feeling of that period. As a result, implementing structures of feeling to Turkish literature ends up with comprehending different dimensions of structures of feeling -which may be useful for future researches on Turkish literature- and also refines Tanpınar's cultural observations on Turkish literature.

KAYNAKÇA

- Alptekin, T. (2001). *Ahmet Hamdi Tanpınar: Bir kültür, bir insan*. İstanbul: İletişim.
- Çelebi, A. H. (2008). XIX. asır Türk edebiyatı tarihi. A. Uçman ve H. İnci (Haz.), *Bir Gül Bu Karanlıklarda* içinde (ss. 58–61). İstanbul.
- Eagleton, T. (2014). *Marksizm ve edebiyat eleştirisi*. (U. Özmakas, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Eagleton, T. (2018). *Eleştiri ve ideoloji*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Filmer, P. (2003). Structures of feeling and socio-cultural formations: The significance of literature and experience to Raymond Williams's sociology of culture. *British Journal of Sociology*, 54(2), 199–219. doi:10.1080/0007131032000080203.
- Kanwar, A. S. (2018). Social scientist Raymond Williams and the English novel, Asha S . kanwar published by: *Social Scientist Stable* URL : <https://www.jstor.org/stable/3517297> Raymond Williams and the English Novel. *Social Scientist*, 16(5), 46–58.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Macey, D. (2001). *The Penguin dictionary of critical theory*. London: Penguin.
- Ngai, S. (2005). *Ugly feelings*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Önal, M. (2007). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "XIX asır Türk edebiyatı tarihi" hakkında bir inceleme. *Türkbilig*, (14), 143–167.
- Özgül, M. K. (2002). Edib Tanpınar'dan edebiyat tarihçisi Tanpınar'a. *Hece*, (61), 99–113.
- Özkan, A. F. (2019). *Türk romanında duygular (1872-1901)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Polat, N. H. (2002). Türk edebiyatı tarihçiliği çalışmalarının neresindeyiz? Beşinci Türk kültürü uluslararası bilgi şöleni, Ankara. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI_TURK_EDEBIYATI/14.php adresinden erişildi.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat üzerine makaleler*. Z. Kerman (Haz.), İstanbul: Dergâh.
- Tanpınar, A. H. (2008). *XIX. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: YKY.
- Turner, G. (2016). *İngiliz kültürel çalışmaları*. (D. Özçetin ve B. Özçetin, Çev.). Ankara: Heretik.
- Williams, R. (1965). *The Long revolution*. London: Penguin.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve edebiyat*. (E. Tarım, Çev.). İstanbul: Adam.
- Williams, R. (2013a). *The English novel from Dickens to Lawrence*. London: Vintage.
- Williams, R. (2013b). *Kültür ve materyalizm*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Sel.
- Williams, R. (2016). *Anahtar sözcükler: kültür ve toplumun sözcüğü*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul.
- Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Williams, R. (2018). *Modern trajesi*. (B. Özgür, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Williams, R. & Orrom, M. (1954). *Preface to film*. London: Film Drama Limited.